

Краязнаўства на беларускіх землях у перыяд Расійскай імперыі (1772/1795 — 1917 гг.)

Развіццё краязнаўчага руху ў 1772/1795 — 1864 гг.

Плэнную краязнаўчую працу веў малады чыноўнік Мікалай Рыгоравіч Гартынскі (1799–1887). Ён паходзіў з магилёўскіх мяшчанаў і з цікавасцю вывучаў архіўныя дакументы пра Магілёў, Мсціслаў, Полацк, Оршу ў бібліятэках і архівах каталіцкіх і ўніяцкіх кляштароў і храмаў, архівах казённых палатаў і інш. Ім адшуканыя прывілеі, дадзеныя Магілёву ў часы ВКЛ, напісаныя і апублікаваныя некалькі краязнаўчых працаў.

Да ліку грамадскіх арганізацыяў, якія падтрымліваліся імператарскім урадам, адносіліся Расійскае геаграфічнае таварыства (РГТ), Археаграфічная камісія ў Санкт-Пецярбургу (1834). Многія беларускія краязнаўцы ўдзельнічалі ў расійскіх і замежных грамадскіх арганізацыях: Маскоўскім археалагічным таварыстве, Кракаўскім навуковым таварыстве і інш. РГТ атрымлівала шчодрый ахвяраванні імператараў – апекуноў таварыства, розных ведамстваў і міністэрстваў, а таксама прыватных асобаў. З таварыствам супрацоўнічалі многія беларускія краязнаўцы-этнографы. У якасці галоўнага напрамку ў сярэдзіне XIX ст. РГТ абрала фальклорна-этнаграфічную дзейнасць. У 1848 г. ва ўсе губерні была разасланая праграма «Інструкцыя этнаграфічная» для збору звестак аб знешнасці «туземных жыхароў», аб мясцовых гаворках, хатнім і грамадскім побыце, «аб разумовых і маральных здольнасцях», аб народных паданнях і помніках. Гэтую праграму падтрымала мясцовая адміністрацыя і мясцовыя даследчыкі.

У Пецярбург пачалі паступаць шматлікія артыкулы і паведамленні з беларускіх рэгіёнаў. Лепшыя матэрыялы былі апублікаваныя ў «Вестнике имп. Русского географического общества»: «Песні сялянаў Навагрудскага павета» настаўніка Навагрудскага дваранскага вучылішча Дзмітрыева, «Статыстычны нарыс Навагрудскага павета» князя Радзівіла, «Этнаграфічныя звесткі пра сяло Цвяты Заслаўскага павета» святара Ф. Уласовіча і інш. Унікальным для тагачаснага краязнаўства быў факт удзелу ў этнаграфічным даследаванні вольнаадпушчанага селяніна Віцебскай губерні Мікалая Анімиле. Выпадкова ўбачыўшы ў мясцовага святара праграму даследавання, ён падрыхтаваў і выслаў у РГТ дзве працы, адна з якіх была выдадзеная пад назвай «Быт белорусских крестьян Витебской губернии» (1854). Краязнавец поўна і дакладна апісаў абрады і традыцыі: вяселле, хрысціны, памінкі, калядныя святы і інш. Так, Анімиле адзначае, што поўна вясельныя абрады спраўляюць толькі заможныя сяляне. Бедныя на вяселле не вараць піва, а замест яго падаюць квас.

Археаграфічная камісія «распорядилась о передаче ей старинных бумаг из западнорусских библиотек и архивов и успела приобрести огромные коллекции актов». З Магілёва, Мінска, Полацка і іншых месцаў дастаўляліся архівы былых цэркваў, магістратаў, павятовых судаў і іншых устаноў на тэрыторыі Беларусі часоў ВКЛ. Археаграфічная камісія звяртала ўвагу даследчыкаў на значнасць пошуку дакументаў за XV–

XVII стст., «когда в Западном крае наиболее проявлялась русская самобытность независимо от позднейшего влияния Польши». Пачалася публікацыя археаграфічных зборнікаў, у якіх змяшчаліся матэрыялы, прысвечаныя праваслаўнай царкве, уніяцтву, напрыклад, «Акты, относящиеся к истории Западной России» ў 5 тамах, рэдагаваныя І. Грыгаровічам.

У гэты час ў Беларусі яшчэ былі багатыя магнацкія архівы Радзівілаў, Сапегаў і іншых, у якіх зберагаліся дакументы, што пацвярджалі распаўсюджанасць сярод мясцовай эліты заходне-еўрапейскай культуры і супярэчылі афіцыйнай дактрыне гісторыі краю. Архівы з канфіскаваных маёнткаў удзельнікаў паўстання 1830–1831 гг. на працягу дзясяткаў гадоў заставаліся без належнага догляду і захавання, змянялі месца знаходжання, дакументы іх зніклі і гінулі. У прыватнасці, калі гродзенскі віцэ-губернатар у 1836 г. прагледзеў дакументы Сапегаў у Дзярэчыне, то адзначыў, што тут была перапіска прадстаўнікоў роду з французскімі, прускімі, польскімі каралямі, высокапастаўленымі асобамі. Але дакументы не зацікавілі чыноўніка, і архіў многа гадоў змяняў месца знаходжання, расейваўся. Для параўнання, карціны, кнігі, манеты і скульптуры пасля канфіскацыі Дзярэчына і ўсіх іншых маёнткаў Я.К. Сапегі былі адпраўленыя ў Пецярбург, дзе большая частка твораў мастацтва была выстаўленая ў Эрмітажы.

Выдатнай з'яваю краязнаўства стала стварэнне Віленскага музея старажытнасцяў і археалагічнай камісіі пры ім. Заснаваныя яны былі па ініцыятыве Я. Тышкевіча ў 1855 г., у асноўным на яго сродкі, ён жа быў старшынёй музея і камісіі. Вядомы гісторык-краязнавец М.І. Балінскі быў прызначаны віцэ-старшынёй, а А.Г. Кіркор – сакратаром археалагічнай камісіі. Членамі музея і камісіі сталі вядомыя вучоўныя і аматары, даследчыкі мінулага беларускіх зямель: К. Буйніцкі, Ю. Крашэўскі, А. Плятэр, Т. Нарбут, К. Тышкевіч, П. Тышкевіч і інш. Упершыню быў створаны калектыў, здольны вырашаць вялікія навуковыя задачы. Можна сцвярджаць, што Я. Тышкевічу ўдалося аб'яднаць усіх буйнейшых мясцовых гісторыкаў, археолагаў, этнографоў. Мару аб музеі, дзе былі б сабраныя мясцовыя старажытнасці, выдатны краязнавец выношваў не адзін год.

Віленскі музей старажытнасцяў быў адкрыты 1 студзеня 1856 г. у будынку Віленскага ўніверсітэта. Яго асновай

з'яўляліся матэрыялы, сабраныя за многія гады Я. Тышкевічам, і бібліятэка. Члены камісіі таксама перадавалі ў музей каштоўныя прадметы даўніны. Так, К. Буйніцкі і А. Плятэр перадалі ў Віленскі музей старажытнасцяў свае калекцыі знаходак з Падзвіння і матэрыялы апісання Заходняй Дзвіны. Канстанцін Тызенгаўз падарыў арніталагічную калекцыю, на аснове якой адкрыўся чарговы кабінет музея. Дзве тысячы прадметаў прадстаўлялі першую ў мясцовай гісторыі археалагічную калекцыю. У музеі былі нумізматычны і мінералагічны кабінеты, калекцыі твораў мастацтва і іншыя экспанаты. Чучалы прадстаўнікоў фаўны адлюстроўвалі багацце беларускай прыроды.

Камісія штомесячна праводзіла пасяджэнні, на якіх заслухоўваліся і абмяркоўваліся рэфераты і навуковыя паведамленні краязнаўчага зместу. Звесткі аб дзейнасці камісіі публікаваліся ў віленскім друку, уважліва складаліся і абмяркоўваліся гадавыя справаздачы па выніках дзейнасці. Камісія выпусціла некалькі тамоў «Записок Виленской археологической комиссии». Заслугай камісіі з'яўляецца выданне археаграфічных зборнікаў. Сярод выданняў, якія не страцілі свайго значэння да нашага часу, былі «Збор граматаў» («Zbior dyplomatow») М. Круповіча (1858) і «Скарбніца граматаў» («Skarbiec dyplomatow») І.М. Даніловіча (1860–1862). «Скарбніца граматаў» была падрыхтаваная вядомым беларускім гісторыкам і крыніцазнаўцам І.М. Даніловічам (1787–1843), які адным з першых вывучаў прававую спадчыну ВКЛ. Два тамы змяшчаюць рознага роду інфармацыю ці перадаюць арыгінальны тэкст 2 383 дакументаў пра ВКЛ з часоў старажытнасці да 1569 г. Большасць матэрыялаў перакладзеная на польскую мову. У канцы кожнага дакумента пазначанае месца яго захавання або крыніца публікацыі. Гістарычныя дакументы адбіраліся Даніловічам адпаведна яго навуковым інтарэсам: прыведзеныя найцікавейшыя дакументы па гісторыі Полаччыны, Бельска (радзімы І.М. Даніловіча), прывілеі гарадам на магдэбургскае права, малавядомыя дакументы па гісторыі родаў і інш.

Валянціна САІТАВА